

Tyconius hermeneutikája és ekkleziológiája

A patrisztika legeredetibb és talán legkevésbé tárgyalt alakja a 4. századi (kb. 330–390 között élt) észak-afrikai laikus, Tyconius.¹ Mindössze annyit tudunk róla, hogy a donatistákhoz tartozott, de bírálta ekkleziológiai hitelveiket, ezért a donatista egyház 380-ban elítélte. A donatizmus a keresztényüldözés végét jelentő konstantinápolyi rendelettel (313) vált égető kérdéssé Észak-Afrikában. Donatus püspök követői ragaszkodtak ahhoz, hogy az üldözés idején hitben gyengének bizonyulókat (*traditores*) – akik átjárták az egyház vagyont az államnak – zárják ki az egyházból, hacsak meg nem térnek. Ha azonban megbánják, amit tettek, akkor keresztelkedjenek meg újra, mivel az elbukott hívők elveszítik a keresztség szentségét, hasonlóan az elbukott papokhoz, akik felszentelésük szentségét veszítik el.

Tyconiusnak négy művet tulajdonítanak: *De bello intestino* (370 körül), *Expositiones diversarum causa* (375 körül), *Liber Regularum* (*Szabályok könyve*, 382 körül) és egy Jelenések-kommentárt (385 körül). Egyedül a *Szabályok könyve* maradt fenn és a Jelenések-kommentár néhány töredéke, melyek közül legjelentősebb a torinói² és a közelmúltban megtalált budapesti töredék.³ A Jelenések könyvének Tyconius által

írt kommentárja nagy népszerűségnek örvendett a 9. századig (Primasius, Arles-i Caesarius, Libenai Beatus, Beda Venerabilis). E későbbi átiratok felkeltették a reményt, hogy ezek alapján sikerül majd rekonstruálni Tyconius Jelenések-kommentárjának viszonylag autentikus szövegét.⁴ A *Szabályok könyve* a legrégebbi bibliai hermeneutika, amely a művelt nyugaton keletkezett. Sőt a nyelvészek és textológusok számára ez a mű „a Vulgáta előtt keletkezett latin nyelvű prófétikus anyag” aranybányája.

Elsősorban azonban Tyconius hermeneutikája iránt érdeklődünk, amely Ágostonnak a *De Doctrina Christiana* III. (30–37) általi alkalmazása révén vált ismertté.

I. Tyconius hermeneutikája: A *Liber Regularum* szerkezete

Az első nyugati bibliai hermeneutika így kezdődik:

„A figyelmemet felkeltő dolgok közül a legfontosabbnak láttam egy szabálykönyvecske megírását, hogy ezáltal kulcsot és világosságot adjak a törvény titkainak megértéséhez. Bizonyos titkos szabályok rejtőznek ugyanis az egész törvény mélyén, amelyek az igazság kincseit az emberek előtt láthatatlanná teszik. Aki azonban e szabályok-

¹Tyconiusról részletesebben l. Fabiny T.: Az Úr teste és az ördög teste. In: Tyconius: Szabályok könyve, Budapest 1997, 7–16.

²Lo Bue 1963.

³Mezey 1976, Mezey 1979, Pincherle 1978, Steinhauser 1987.

⁴Bonner 1966, Bonner 1970.

ról szóló magyarázatunkat ellenkezés nélkül elfogadja, annak a rejtett dolgok megnyílnak, és a homályosak megvilágosodnak. Úgyhogy ha valaki a prófécia megmérhetetlen erdejét járja, e szabályok, mint világos ösvények által vezetettve az eltévelyedéstől védelmet talál.”⁵

A *Szabályok könyve* joggal tekinthető elfelejtett klasszikus műnek. Bár a reformáció idején Gryneus Baselben kiadta, az első kritikai kiadás 1894-ig váratott magára. A műnek hármas célja van: 1. útmutatás az Írás értelmezéséhez; 2. az egyházzal szembeni helyes tanítás (ekklézsiológia); 3. lelkipásztori útmutatás az egyéneknek és az egyháznak egyaránt. A mű nem szisztematikus, filozófiára alapozott értekezés mint Ágostoné, hanem vizionárius, ezért a képi gondolkodás logikája alapján érthető meg. A szabályok ezért inkább lámpások (*luminaria*), mintsem kulcsok (*claves*) a „prófécia sötét erdejében”.

A *Szabályok könyve* hét értelmezési szabályt tartalmaz az Írás rejtett jelentésének megvilágítására:

1. Az Úr és az Ő Teste.
2. Az Úr Kettős Teste.
3. Az Ígéreték és a Törvény.
4. A Különös és az Általános.
5. Idők.
6. Rekapituláció.
7. A Sátán és az Ő Teste.

Tyconius viszonyulása a bibliai hermeneutikához a huszadik századi olvasó számára „modernnek” is tűnhet, mivel a szabályok tárgyalását a bibliai nyelv és képek figyelembevételével végzi. A szabályok magyarázatát minden esetben konkrét bibliai példák felsorolásával kezdi. Úgy tűnik, amennyire lehetséges, bele kíván mélyedni

a leggyakrabban felbukkanó metaforák jelentésébe. A bibliai nyelv általa végzett feltárása sohasem független az egyháznak a megtestesüléstől a végső időkig ívelő története látomásától.

Az első szabályban (Az Úr és az Ő teste) Tyconius azt magyarázza, hogy a Szentírás nem mindig határolja el egyértelműen az Urat és az Ő testét: az olvasónak kell a *ratio* segítségével kiderítenie, hogy a „fejre” (Krisztusra) vonatkozik-e a hivatkozás, vagy a „testre” (az egyházra). A testet öltés volt Krisztus „testének” az eljövetele, a második pedig „fejének” eljövetele lesz. „De mind a kettő szükségképpen bekövetkezik: az első ugyanis a test eljövetele, azaz az Egyházé, amely folyamatosan jön el, ugyanazzal a láthatatlan dicsőséggel. Azután érkezik a fő, azaz az Úr, látható dicsőségben.”⁶ Mivel a fej és a test szerves egységet alkot, ezért lehet az egyházat „Isten fiának”, illetve Istent az „ember fiának” nevezni.⁷ Ez utóbbi nő Isten szent templomává, amit kettősnek nevezünk. Kimutatja, hogy a „hegyről leszakadt kő”, amely Dán 2,34-ben elpusztítja a világ királyságait, Krisztus előképe, amikor azonban a kő „hegygé lőn, és betöltte az egész földet” (Dán 2,35), már az egyház előképe.

A második szabály, „Az Úr Kettős Teste” azt magyarázza, hogy az Írás Krisztusra mint egy két részből álló testre utal: a baloldali a gonosz, a jobboldali a jó rész. Én 1,5-öt idézi: „Fekete vagyok és szép”, és Szent Pál gondolatát a Róm 11,28-ból említi, mely szerint Isten fiai „szeretettei” és „ellenlétségei” is egyben, amint Ábrahám magva is egyszerre virágzik és elenyészik.

A harmadik szabály, „Az Ígéreték és

⁵*Necessarium duxi ante omnia quae mihi videntur libellum regularem scribere, et secretorum legis veluti claves et luminaria fabricare. Sunt enim quaedam regulae mysticae quae universae legis recessus obtinent et veritatis thesauros aliquibus invisibiles faciunt, quarum si ratio regularum sine invidia ut communicamus accepta fuerit, clausa quaeque patefient et obscura dilucidabuntur, ut quis prophetiae immensam silvam perambulans his regulis quodam modo lucis tramitibus deductus ab errore defendatur.* A latin nyelvű idézetek forrása: Babcock, 1989.

⁶*Utrumque autem fieri necesse est, sed primo corporis est adventus, id est ecclesiae, iugiter venienti in eadem claritate invisibili, deinde capitis, id est; Domini, in manifesta claritate.*

⁷*Corpus itaque in capite suo filius est Dei, et Deus in corpore suo filius est hominis.*

a Törvény” hosszú, alapos tárgyalás a törvény-evangélium páli dialektikájáról. Tyconius hangsúlyozza, hogy Isten a Sínai szövetség előtt már szövetséget kötött Ábráhámmal. A Galata-levelet kommentálva rámutat, hogy Ábrahám magva nem testi, hanem szellemi, mivel nem a törvényből fakad, hanem az ígéretből. Ez azt jelenti, hogy az evangélium és a hit általi megigazulás is megelőzi a törvényt, a szerető Atya megelőzi a büntető Istent, mivel a hit alapján adta ígértét. Isten azonban szabad teret biztosít az emberi szabadságnak is: előzetes tudása nem eleve elrendelés, egyszerűen előre látja azt, hogy az emberi lények miképpen fognak cselekedni saját szabad akaratuk alapján. Tyconius úgy látja, hogy Ábrahám magjának kettős vonalát előképezi Ézsau és Jákob küzdelme anyjuk méhében: „a kettő az egyben” előképe az egyház kettős testét, ahogyan a jónak és a rossznak együtt kell maradnia az „aratásig”.

Tyconius érzékenysége a szimbolikus nyelv ereje és a tipológia iránt főként a negyedik és a hatodik szabály magyarázatában jelenik meg. A negyedik szabály címét, „A Különös és az Általános” formáját tekintve a világi retorikából vette kölcsön. Fő célja azonban azt megmutatni, hogyan fedik el egyes különös „fajok” az „általános” misztériumát. Kimutatja, hogy az Írásban a próféták képzelete rendszerint a különöstől az általános felé, a részekről az egész felé, vagy az ellenkező irányban halad. Ez a szabály határozottan megerősíti, hogy az Írás gyakran többet vagy mást állít, mint ahogy az először látszik; Isten általános igazságait városok, országok stb. konkrét példájával akarja igazolni.

Izrael és az Írás által felemlített valamennyi nemzet minden egyes városa és tartománya, melyben valamiről beszámol az Írás, az egyház előképe. Némelyik a rossz

oldal előképei, mások a jóé, egyesek mindkettőé. Ha vannak is olyan dolgok, melyek látszólag külső nemzetekre vonatkoznak, mindazonáltal igaz, hogy a teljes ellenséges testet a belső rész jeleníti meg, ahogyan az Úr visszatérése is megígértetik a nemzeteknek a fogságban lévő Izraelben. Mivel a törvény számára lehetetlen, hogy ahhoz szóljon, aki nem áll alatta; beszélhet róla, de nem közvetlenül őhozzá.⁸

Tyconius így képes megmutatni, hogy Ninive a kettős egyház előképe, Egyiptom, Türosz és Elám szintén két részből állnak, míg Szodoma és Babilon csak a baloldali rész előképei.

Az ötödik szabály, „Idők” a szentírási számok szimbolikus jelentőségét tárgyalja. Számos látszólagos ellentmondás feloldható a szünekdoké alapján. Eszerint a világ kora hat nap, azaz hatezer év. A Bibliában legtöbbször előforduló számokkal foglalkozik: hét, tíz, tizenkettő stb.

A hatodik szabály, a „Rekapituláció” ismét központi jelentőségű Tyconius tipológiai gondolkodásában. K.B. Steinhauser kimutatta, hogy Tyconius feltehetőleg Tertullianustól vette át a fogalmat. Tertullianus így határozta meg: „*recapitulare* azt jelenti, visszautalni a kezdetre, vagy talán újra elmondani a kezdetektől”.⁹ Tyconius nem határozza meg a fogalmat, egyszerűen bevezeti a *continuatio*val szemben:

„Azon szabályok között, melyekkel a Lélek megpecsételte a törvényt, hogy őrizze a fény útját, a rekapituláció pecsétje olyan szabadosan őriz egyes dolgokat, hogy az inkább a történet folytatásának látszik, nem pedig rekapitulációjának.”¹⁰

Tyconius a rekapituláció kapcsán három csoportot említ, ezeket Steinhauser „irodalminak”, „történelminek” és „literálisnak” nevezi. Akkor beszélhetünk „irodalmi” rekapitulációról, ha egy bibliai szakaszra való

⁸Tyconius, *The Book of the Rules*, trans. W. S. Babcock. Atlanta 1989, 69.

⁹Steinhauser 1984, 2.

¹⁰Tyconius, i.m. 109.

nus második szabálya: h.
 cős Teste (De domini corpore
 bipertito)

második szabály kibontja az egyházirol,
 nint „Krisztus kettős testéről” szóló tanf-
 tást. „Az Úr kettős testének szabálya még
 sokkal fontosabb, és azt annál alaposabban
 meg kell vizsgálnunk, és az egész Szent-
 írás magyarázatánál szem előtt kell tartá-
 nunk.”¹¹ Akárcsak az első szabálynál, most
 is csak a ratio által lehet világossá az átme-
 net a test jobb oldaláról a balra és vissza.
 Tyconius szilárdan hitte, hogy Krisztus
 testét együtt alkotják az igazi és a ham-
 tagok; meggyőződése volt, hogy a „b”
 nak és a konkolynak” (Mt 13,24-30)
 kell növekednie a balra és vissza.
 igehelyet idéz, amelynek csak a jobb c’
 és, a másik fele vigasztalás.
 egyszerűen „fekete és szép” (F
 Egyháznak csak a jobb c’
 ránc nélkül” való (Ef 5
 a beszenyezett oldal
 120,5-7)¹² Külö-
 sok olyan ré-
 és hibáztati-
 vagy nép
 által, ho-
 túl eg-
 mer-
 t

II. Tyconius ekklesiológiája

Tanulmányom második részében a hét sza-
 bály közül a másodikra koncentrálok. Elő-
 szőr azt szeretném megvizsgálni, hogy
 Ágoston miként és miért fogalmazta át Ti-

¹¹ bipertiti corporis Domini multo n-
 da est.

¹² autem dicere tabernac

bizonyították a Jelenések könyvének hét levele (2. és 3. rész), amelyekben egyszerre található dicséret és feddés. Ezért a kettős Egyház valódi természete „hétoldalú”: *id est Ecclesiam septiformem*.¹⁴

A kettős testben kétféle rend uralkodik: az ígéreté és a törvényé. A feltételszabás és a feddés a test bal oldalára vonatkozik, amely törvény alatt van; az örök élet és a megváltás ígérete a jobb oldalnak, az ígéret és a szövetség gyermekeinek szól.

Csak a harmadik szabályban, „Az ígéretek és a törvényben” (*De promissis et lege*) válik el élesen egymástól Ábrahám testének két vonala. Tyconius szerint az Egyház kettős természetét vetíti előre az ikrek, Ézsau és Jákob küzdelme Rebekka méhében. A „kettő egy testben” (*duo in uno corpore*) „Ábrahám kettős magjának előképe,¹⁵ azaz két népé, amelyek az Egyház anyaméhében viaskodnak. Az egyiket Isten kiválasztása szerint eleve ismerte és szerette, a másik saját akarátának választása szerint gonosz.”¹⁶ (*Szabályok könyve*, 44) Majd Tyconius azt hangsúlyozza, hogy maga Jákob is kettős: egyszerre csaló és szeretett.

Az első szabály végén található „kettős templom” és a második szabály „kettős egyháza” ugyanaz. A kettős templomban, akárcsak Krisztus testében egyszerre van jelen a szent és a profán. „A profán – Tyconius szerint – az ’ellenség testével’ egyenlő.”¹⁷ Hasonlóképpen, a kettős templomban a „bűn embere”, „a kárhozat fia” ólálkodik (2Thessz 2,4). És bár a „törvénytelenység misztériuma” már munkálkodik,

várnunk kell, amíg az Egyház el nem jön „közüle”.¹⁸

Tyconiusnál a kettősség nemcsak kulcsfogalom, hanem művének fő stílusjegye is: Tyconius nyelvezete bővelkedik szójátékokban, szópárokban és párhuzamos szerkezetekben. Steinhauser szerint Tyconius számára ez a módszer arra szolgál, hogy mondanivalóját egyértelművé és hangsúlyossá tegye.¹⁹

2. Tyconius második szabályának ágostoni újraértelmezése

De Doctrina Christiana (Bk III 30–37) művében Ágoston így kezdi Tyconius jelentőségének tárgyalását: „Egy bizonyos Tichonius, ki a donatisták ellen cáfolhatatlan írással vitézkedett, bár jómaga is donatista volt s ki abban mutatta szíve szörnyű oktalanságát, hogy nem akart végképp háttat fordítani nekik, könyvet szerzett és azt »Szabályok könyvének« címezte. E könyvben ugyanis hét szabályt fejtegetett, melyek alkalmasak volnának, hogy velük mintegy kulcsok módjára nyissunk rá a Szentírás rejtett helyeire.”²⁰

Ágoston elismeri, hogy Tyconius szabályai „valóban jó szolgálatot tesznek a rejtettebb isteni kijelentések feltárásában”, de kétségbe vonja, hogy ez a hét szabály szerzőjük állítása szerint eloszlatná a Szentírás homályát.

A második szabállyal kapcsolatban Ágoston azt javasolja, hogy a következőképpen kellene megváltoztatni a második

¹⁴Bright 1988, 87

¹⁵*Figura est enim duplicis seminis Abrahae.*

¹⁶[*Id est duorum populorum in uno utero matris Ecclesiae luctantium. Unus est secundum electionem de praescientia dilectus, alter electione suae voluntatis iniquus.*

¹⁷Babcock 1989, 15.

¹⁸*Istius nobis iugis adventus cavendus est, donec de medio eius discedat Ecclesia.*

¹⁹Steinhauser 1987, 241–245.

²⁰Fabiny 1998, 184. *Ticonius quidam qui contra Donatistas invictissime scripsit, cum fuerit Donatista, et illic invenitur absurdissimi cordis ubi eos non omni ex parte relinquere voluit, fecit librum quem Regularum vocavit, quia in eo quasdam septem regulas exsecutus est quibus quasi clavibus divinarum scripturarum aperirentur occulta.* Lásd Augustine, *De Doctrina Christiana*. Ed. and transl. R. P. H. Green. Oxford 1995, 172–3.

és a harmadik szabály címét: „A mi Urunk igazi és kevert testéről”, illetve „A Lélekről és a betűről”: „A második szabály »Az Úr kétfelé osztott testéről« szól, melyet azonban nem így kellene neveznünk. Mert ami nem lesz Vele mindörökké, valóságosan nem teste Urunknak. Inkább az Úr igazi és kevert, vagy igazi és színlelt testéről, vagy más efféléről kellett volna szólnia. Mert azt kell mondanunk: a képmutatók nemcsak, hogy örökké nem lesznek, hanem már most sincsenek Vele, bár látszatra még Egyházában vannak. Azért e szabálynak ilyen nevet is adhattak volna: »a kevert Egyházzól.«”²¹

A Tyconius és Ágoston ekkleziológiai köztük különbség egyértelmű. Ágoston Krisztus testében a „képmutatók” és az igazak „látszat” egységéről beszél, míg Tyconius nem ismeri a platóni különbségtételt „látszat” és „valóság” között.

Ágoston így folytatja: „Ez a szabály figyelmes olvasót igényel, főleg midőn az Írás látszat szerint még azokhoz intézi szavait, akikhez egykor szólt, jóllehet már másokhoz beszél: vagy látszatra még az előbbiekéről szól, bár másokról emlékezik már meg, mintha ez időkből való elvegyülés, avagy a Szentségekben való közösség miatt mindkettő teste egy lenne csupán.”²²

Csak egyetérthetünk Pamela Brighttal, aki ezt írja: „Tyconius számára ez nem az »igazi« és a »hamis egyház« kérdése, hanem a »kettős Egyházé«, amelyben az utolsó ítéletkor a »jobb« és a »bal« láthatóan és végérvényesen elválik egymástól, amikor lejár a megtérésre adott lehetőség ideje; de az íté-

letig Krisztus tagjai nem válnak szét láthatóan (Mt 13,29). A »beszennyezett« egyházból való kivonulás szükségességének ez a visszautasítása tette Tyconius ekkleziológiaiáját olyan elfogadhatatlanná donatista körökben.”²³

Hozzátehetjük, hogy Tyconiusnak az egyházzól alkotott elképzelése a jó és a gonosz részek átjárhatóságát is magában foglalja, míg Ágoston megpróbálja elválasztani ezt a két entitást.

3. Miért értelmezte félre Ágoston Tyconiust? Négy lehetséges válasz

Miért értelmezte félre Ágoston Tyconius nézeteit? Miért torzította el őket? Továbbmenve: miért ajánlja, ha eltorzítja őket? Többféle válasz adhatunk – és adtak is már – erre a kérdésre. Én négy lehetséges választ mutatok be.

3.1. Egzegéta kontra rendszerező teológus

Tyconius karizmatikus bibliai egzegéta volt, míg Ágoston rendszerező teológus. Addig nem érthetjük Tyconius viszonyát a Szentíráshoz, amíg az egyházzal való viszonyát nem értjük.²⁴ Helyénvaló az a megállapítás, hogy „Ágoston saját hermeneutikáját olvasta bele Tyconiusba ... a tyconiusi regula fogalmáról átugrott a clavis fogalmára ... – úgy gondolta, Tyconius egy szabályrendszert kínál fel”.²⁵ Ágoston nem értette meg, hogy ezek misztikus szabályok, amelyek a Lélek jelentett ki az olvasónak, és

²¹Fabiny 1998, 185. *Secunda est de domini corpore bipertito, quod quidem non ita debuit appellare. Non enim re vera domini corpus est, quod cum illo non erit in aeternum. Sed dicendum fuit, »de domini corpore vero atque permixto« aut »vero atque simulato« vel quid aliud, quia non solum in aeternum verum etiam nunc hypocritae non cum illo esse dicendi sunt, quamvis in eius esse videantur ecclesia. Unde poterat ista regula et sic appellari ut diceretur »De permixta ecclesia« Uo. 176–177.*

²²Fabiny 1998, 185. *Quae regula intellectorem vigilantem requirit, quando scriptura cum ad alios iam loquatur tamquam ad eos ipsos, ad quos loquebatur videtur loqui, vel de ipsis cum de aliis iam loquatur, tamquam unum sit utrorumque corpus, propter temporariam commixtionem et communionem sacramentorum. Uo.*

²³Bright 1989a, 28.

²⁴Bright 1988, 68.

²⁵Kannengiesser 1989, 68–69.

nem Tyconius találta ki őket, hanem – szerinte – már korábban is léteztek, és csak arra vártak, hogy valaki feltárja őket. A Szentírás Lelke és a hívő közösség Lelke teszi lehetővé ezen szabályok felismerését. Kannengiesser szerint igaz, hogy Tyconius nem rendelkezett (görög) filozófiai háttérrel, de azt nem tagadhatjuk, hogy logikusan gondolkodott – bár ez nem filozófiai, hanem bibliai logika volt, amely „nagyon közel állt ahhoz a sémita bibliaértelmezéshez, amely Istennek az Írásokban adott kinyilatkoztatását magyarázza”.²⁶ A negyedik századi keresztény egzegéta számára a *spiritus* nemcsak a *scripturában*, hanem az *ecclesiában* is működik. Tyconius számára egzegétának lenni egyet jelentett ekkleziológusnak és pneumatológusnak lenni.

3.2. Donatista kontra katolikus

A második modell a két teológus különböző ekkleziológiai álláspontjai közti különbséget tárgyalja. Ágoston azt vallotta, hogy a keresztség által a mennyei Jeruzsálem állampolgáraivá válunk, és mint a dinamikusan fejlődő egyház megtérője, hevesen támadta a donatistákat, akik magukat „szent maradéknak” tartották, és ezért elhatárolódtak a hivatalos katolikus egyháztól. Mivel Tyconius maga is donatista volt, ezért osztotta testvérei nézetét a konstantinuszi fordulat utáni egyház rómlásáról; és minden bizonnyal abban is egyetértett a donatistákkal, hogy elárulja mártírjait az, aki nem hajlandó vállalni az üldöztetést. Mégis ekkleziológiája radikálisan különbözött más donatistákétól. A *Szabályok könyve* – a konkoly és a búza példázata alapján – határozott tanúságtétel a mellett a meggyőződés mellett, hogy az egyház *katholikosz*, tehát a „tisztá maradék” nem határolhatja el magát a többiektől, vagy a „gonoszoktól”.

Bár Ágostonnal szemben Tyconius tagadta, hogy a képmutatók csak „látszólag” lennének tagjai az egyháznak. Ágoston gondolkodása nem volt mentes a platóni dualizmustól, ami a lélek (valóság) és az anyag (látszat) között feszül – ami viszont Tyconiustól teljesen idegen. Míg Ágoston azt vallja, hogy a keresztség által a mennyei Jeruzsálem állampolgáraivá válunk, „a donatisták úgy beszélnek az egyházzal, mint amelyben a szent maradék várja a második eljövételt, mert a világ másik fele hitehagyottá lett. Tyconius mindkét álláspontot elutasítja, és ragaszkodik hozzá, hogy mind a bűnösök, mind a szentek az egyházban vannak; nincs látható különbség a bűnös és a szent között”.²⁷

3.3. Prófécia kontra pedagógia

A harmadik modell szerint Ágoston nem véletlenül értelmezte félre Tyconiust, hanem „szándékosan és rá jellemző módon”. Marcia Colish szerint Ágoston „kihagyja Tyconius ekkleziológiájából a »gonosz misztériumának« gondolatát, és arra használja gondolatait, hogy saját nézeteit alátámassza velük, hogy ti. az egyházban az ekkleziológiai búza keveredik a konkollyal ebben az életben”.²⁸ Colish mellett érvel, hogy Ágoston „háromirányú stratégiát” követ: 1. Saját grammatikai és retorikai szabályait ajánlja fel Tyconiuséi helyett. 2. Válogatással és kihagyással alakítja át ezeket a szabályokat. A második szabályban szándékosan katolikusnak állítja be Tyconiust, amikor azt mondja, hogy Tyconiusnak ezt a szabályt *Ecclesia permixtának* kellett volna neveznie. „Ezzel az újrafogalmazással sikerül saját, az egyházzal alkotott elképzelését Tyconiusra vetítenie anélkül, hogy az olvasóinak elárulná, mit is gondol Tyconius valójában az egyház-

²⁶Kannengiesser 1989, 73; vö. Dawson 1957, 58.

²⁷Bright 1988, 74.

²⁸Colish 1988, 43.

ról.”²⁹ 3. Colish ravasz pedagógiai-lélektani stratégiával magyarázza Ágoston eljárását, aki egyszerre torzítja és ajánlja Tyconiuszt az olvasónak. Ágoston azt „sugallja a Tyconiuszt tanulmányozóknak, hogy nem kell mélyebbre ásniuk ebben a témában, mint azt a *De Doctrina Christiana* teszi ... Így Tyconius újrafogalmazásával Ágoston megóvja az olvasókat attól a kísértéstől, hogy az igazi Tyconiuszt tanulmányozzák és komolyan vegyék...”³⁰

3.4. Allegória kontra tipológia

Maureen A. Tilley egy rövid, de a lényeget érintő adalékkal járult hozzá ehhez a témához. Szeretném alátámasztani azt az állítást, miszerint Ágoston hermeneutikája allegorikus, míg Tyconiusé, illetve maga a donatista hermeneutika tipologikus. Tilley a kétféle hermeneutika eltérő hátterét magyarázza. Ágoston a művelt prédikátoroknak szánta kézikönyvét, s hermeneutikája azon az ismeretelméleti alapon nyugszik, hogy „a Szentírás igéi a szavak mögött rejtőző nagyobb *res signái* ... Ez a módszer megengedi, sőt egyenesen bátorítja az olvasót a bibliai szövegek allegorizálására, amikor a szó szerinti értelem bántó lenne.”³¹

Tyconius hermeneutikájának hátterében a donatista hagyomány húzódik meg. „A donatista hermeneutika a Szentírásnak nem allegorikus, hanem igen erős tipológiai értelmezésén alapszik. Nem a Szentírás okozott problémát, hanem az élet, az üldözött

egyház. Nem az egyes bibliai versek voltak homályosak, hanem a napi események. Nem az allegorikus *signa* és annak *significatája* közti megfelelés hajtotta a tipológia motorját. Sokkal inkább az észak-afrikai helyi egyház aktuális helyzete és az ezzel párhuzamos bibliai helyzetek felismerése.”³² Ami a második szabályt illeti, „Tyconius a bibliai jó és rossz típusát használta arra, hogy az Úr testén, az észak-afrikai egyházon belüli, jobb és bal oldal antitípusait meghatározza. Ezt a szabályt helyettesítette be Ágoston a saját tanításával, amely szerint a gonosz személyek Krisztus örök testén kívül helyezkednek el, de még a *permixta ecclesián* belül. Sőt Ágoston magyarázata híjával van azoknak az ideiglenes témáknak, amik olyan fontos szerepet játszanak Tyconius egész programjában.”³³ Ami a harmadik szabályt illeti, Ágoston képtelen volt felismerni annak egyszerű tipológiai implikációját, ezért saját, antipelagiánus programjával helyettesítette, és új címet is adott neki: „A Lélekről és a Betűről”. Tilley így foglalja össze mondanivalóját: „Tyconiusnak az a szándéka, hogy olvasóközönsége képes legyen saját életének és történelemben elfoglalt helyének értelmét megtalálni. A Biblia adja ehhez a kulcsot ... Ágoston ... pedig olyan módszerekkel látja el olvasóit, amellyel ők életükre, mint pásztorok gondjára bízott egyes lelkekre nézve, értelmezni tudják a Bibliát. Az eszkaton a távoli jövőbe vész; így az allegória örök igazságai sokkal értékesebbek. Ahol Tyconius szabá-

²⁹Colish 1988, 46.

³⁰Colish 1988, 47.

³¹Tilley 1993, 405. Tilley Ágoston magyarázatait három csökkenő kategóriába osztja a megfeleltetések alapján.

a) Koherencia. Ez az ötödik, a számokról szóló szabályra érvényes. Itt a hermeneutikai problémákat tipológiailag és allegorikusan is lehet magyarázni.

b) Rossz alkalmazás. Tyconius a retorika nyelvezetével él, de a negyedik (*De specie et genere*) és a hatodik (*De recapitulatione*) szabályban nem a szokványos jelentésükben. Amikor Ágoston ezeket a szabályokat értelmezi, ő a szokványos jelentést használja.

c) Helyettesítés. A második és harmadik szabályban (*De Domini corpore bipertito*, *De promissis et lege*) Tyconius teljes mértékben a tipológiára támaszkodik. Ágoston mindkét esetben helyettesíti a címet.

³²Tilley 1993, 406.

³³Tilley 1993, 408.

lyai segítettek, ott Ágoston alkalmazza őket, ahol nem, ott úgy értelmezte őket, hogy saját elképzeléseit támassza alá velük.”³⁴

Tilley különösen is világos meglátása-ihoz csupán Bright megjegyzését fűznénk hozzá, aki szerint Tyconius (tipologikus) logikája koncentrikus, míg Ágoston (néha allegorikus) érvelése szekvenciális. Láthatóan nehezen tolerálja egymást e két logika.³⁵

III. Tyconius „kettős egyháza” és Ágoston „két városa” közti kapcsolat

Most érkezünk el ahhoz a ponthoz, amikor fel kell tennünk a kérdést, vajon van-e köze egymáshoz Tyconiusnak a „kettős testről” (*corpus bipartitus*) és Ágostonnak a „két városról” (*civitates duae*) alkotott elképzelésének, aki ez utóbbi nézetét *De Civitate Dei* című művében fejt ki. Tény, hogy a *Szabályok könyve* inkább *corporáról* beszél, mintsem *civitatesről*,³⁶ de mindkét esetben dualizmuson alapul az ekkleziológia: úgy tűnik, az egyház „kettőssége” Tyconiusnál és Ágostonnál is jellemző vonás. Miika Ruokanennek igaza van, amikor megállapítja, hogy „az ekkleziológia Ágoston *De Civitate Dei* című művében csak mellékszerepet játszik”.³⁷ Ugyanakkor, néhány kritikus rész mélyrehatóbb vizsgálata hamarosan megvilágítja számunkra a különbséget. Néhány esettanulmány segítségével két kulcsfontosságú, a szerzők ekkleziológiája szempontjából központi rész eltérő egzegézisére fogok a továbbiakban összpontosítani: 1. Ézsau és Jákob története (1Mózes 25) és

2. A Kárhozat fia avagy az Antikrisztus (2Thessz 2).

1. Genézis 25: „*Duo in uno corpore*” vagy a „*civitas diaboli*” és a „*civitas dei*” prefigurációja?

1.1. A tyconiusi tipológia

Tyconius így összegzi a második szabályt: „ugyanaz a test jó is és rossz is”³⁸ és az „Úr tehát a teljes Írásban bizonyoságot tesz, hogy Ábrahám magjának teste mindenben növekszik és virágzik, ugyanakkor romlásba jut”.³⁹ A harmadik szabály végén Ézsau és Jákob küzdelmét Rebekka méhében úgy értelmezi, mint „kettő egy testben” (*duo in uno corpore*) „Ábrahám leszármazottainak kettős vonalának képe” (*Figura est enim duplicis seminis Abrahae*). „Ez Ábrahám kettős magjának előképe, azaz két népé, amelyek az Egyház anyaméhében viaskodnak. Az egyiket Isten kiválasztása szerint eleve ismerte és szerette, a másik saját akarátának kiválasztása szerint gonosz.”⁴⁰ Majd így folytatja: „Jákob és Ézsau pedig testben egyek és egy magból vannak, mégis hogy láthatóan ketten születtek, két nép előrevetítése. De nehogy valaki azt gondolja, a két nép olyan nyilvánvalóan el lesz választva: látható Jákobban – akit egyszerre nevez „szeretettnek” és „testvére gáncsolójának” – hogy a kettő egy testben lesz. A kettőben pedig mennyiség fejeződik ki, és nem a különböző minőség.”⁴¹ Fontos megjegyeznünk, hogy Jákob nem a „tisza” a „gonosz”

³⁴Tilley 1993, 408.

³⁵Bright 1988.

³⁶Ladner 1959, 261.

³⁷Ruokanen 1993, 87.

³⁸... *unum corpus et bonum esse et malum dicens* ...

³⁹Hermeneutikai Füzetek 12, 30. *Ita Dominus in omnibus Scripturis unum corpus seminis Abrahae in omnibus crescere et florere atque perire testatur.*

⁴⁰Uo. 44. ... *id est duorum populorum in uno utero matris Ecclesiae luctantium. Unus est secundum electionem de praesentia dilectus, alter electione suae voluntatis iniquus.*

⁴¹Uo. *Iacob autem et Esau in uno sunt corpore ex uno semine sed quod perspicue duo procreati sunt ostensio est*

és éppen ezért jogosan elvetett Ézsau ellenében, hanem maga Jákob „kettős” – egyszerre „szeretett” és „testvére gáncsolója”. Azaz az egyház kettős vonala most már Jákobban folytatódik, aki Ézsaut magába foglalja azáltal, hogy megfosztja az áldástól. Ezért nem volt hajlandó Izsák visszavonni az áldást, miután megtudta, hogy becsapták. Ézsau Jákob részévé vált. Mostantól az ő alakja hordozza az egyház kettős természetét: „Jákob azonban, vagyis az Egyház, sohasem jön úgy az áldásért, hogy ne legyen köze a csaláshoz, azaz a hamis testvérekhez. De azért még, hogy együtt jönnék az áldásért, az ártatlan és a csaló, nem áldatnak meg egyszerre: mert »aki beveheti«, az veszi be (Mt 19,12), és ugyanaz a mag a talaj minősége szerint növekszik.”⁴²

Összefoglalásul elmondhatjuk, hogy Tyconiusnak az egyház kettős természetéről alkotott képe szinkronikus, az egyház mint Krisztus teste mindig is vegyes lesz: a jó és gonosz tagok egyszerre lesznek jelen az utolsó ítéletig, amikor ténylegesen megtörténik a búza és a konkoly szétválasztása. Tyconius (in)karnációk ekkléziológiája fenntartja a „test” valóságát. Nem vesz tudomást semmilyen lelki, magasabb szubsztanciáról: monisztikus nézete szerint a test egy, habár két ellentétes része van: *duo in uno corpore*.

1.2. Az ágostoni allegorikus tipológia

De Civitate Dei című művében ugyan Ágoston is képletes ekkléziológiai jelentést tulajdonít az ellenséges testvérek: Káin és Ábel (XV,5. könyv), illetve Ézsau és Jákob (XVI,30. könyv) színes történetének, de ő mégis egy leegyszerűsített, dualista tipoló-

giát alkalmaz, ami valójában allegória. A báty a test, az ördög, a *civitas diaboli*, míg az öcs a lélek, a mennyei hajlam, azaz a *civitas dei*. Sőt Ágoston továbbmegy: azt a misztikus próféciát, amit Rebekka kap „két nép van a méhedben ... és az idősebbik szolgálja a fiatalabbat” a zsidók és a keresztények kapcsolatára alkalmazza. És ahogy Káin szimbolizálta a zsidókat, akik megölték Krisztust (XV,5), hasonlóképpen az idősebb testvér, Ézsau, aki a fiatalabbat szolgálja, lesz a zsidók és a keresztények kapcsolatának előképe. Ugyanígy, amikor Jákob „keresztáldásban részesíti” József két fiát, Manasszét és Efraimot (1Móz 48,18), ez a tett ugyanilyen értelmezést kap: az idősebbik jelképezi a zsidókat, a fiatalabb a keresztényeket. Ennyi példa felidézése elég is ahhoz, hogy jól lássuk a leegyszerűsítő antikijudaista tipológia és a keresztény triumfalizmus veszélyét.

2. Tyconius és Ágoston a 2Thessz 2,1–12-ről: A „kárhozat embere” – Antikrisztus az egyházban

2.1. A tyconiusi vezérmotívum

Mind Tyconius, mind Ágoston részletesen foglalkozik ezzel a résszel. A *Szabályok* könyvében az „ellenséges test” (*adversus corpus*) vezérmotívum, ami végül a hatodik szabályban éri el csúcspontját. Ágoston hasonló részletességgel vizsgálja ezt a részt a *De civitate dei* c. művének XX,20. könyvében.

Tyconius számára az Antikrisztus az Egyházban van. „Folyamatosan tudatában kell lennünk a »köztünk lévő gonosznak«, amíg az egyház el nem távozik »közülünk«. A két kifejezés „köztünk” és „közülünk”

duorum populorum. Et ne quis putaret ita perspicue fore separatos duos populos, ostensum est ambos in uno corpore futuros in Iacob, qui et dilectus vocatus et fratris supplantator expressus. Itaque in duobus quantitas expressa est non qualitas separationis.

⁴²Uo. *Nunquam a tem Iacob, id est Ecclesia, venit ad benedictionem non comitante dolo, id est falsis fratribus. Sed non quia innocentia et dolus simul veniunt ad benedictionem simul benedicentur, quia qui potest capere capit, et unum semen pro qualitate terrae provenit.*

Tyconius ekkleziológiájának összekötő kapcsa.⁴³ W. S. Babcock szerint: „az egész tanulmány fölött ott lebeg a végidők képe ... a legfontosabb a 2Thessz 2,3–10 ... Tyconius úgy értelmezi ezt az időt, mint amikor az egyház elhagyja a kettős állapotot, amelyben jelenleg él, azaz Krisztus kettős testében. A végidő jelképezi az elválás pillanatát, amikor Krisztus és a Sátán összegubancolódtott teste végre szétválik, és mindkettő saját valódi jellegében látszik: tisztán és leplezetlenül.⁴⁴

Tyconius teljesen tisztában van a Sátán megtévesztő erejével („a bűn embere”, „a kárhozat fia”, „a törvénytíprás misztériuma”), ezért használja ezt a részt annyiszor művében. Tyconius tudja, hogy sok idő eltelik még addig, amíg az Antikrisztust felismerik és elhatárolják – s ez csak akkor történik meg, amikor „az Egyház ki fog vétetni közülük”.⁴⁵

2.2. Ágoston zavara

A *De Civitate Dei* XX,14. könyvben részletes egzegézisét kapjuk a 2Thessz 2,2–12-nek: „Amit Pál apostol írt a thesszalonikaiaknak az Antikrisztus megjelenéséről, amely megelőzi az Úr napját.”

A szakasz legkritikusabb része ez: „Mert az Úr napját megelőzi a hittől való elszakadás (Ágostonnál *refuga*, a *Vulgatában discessio*, a görögben *apostasia*), amikor megjelenik a törvénytípró, a kárhozat fia. Ez majd ellene támad, és fölébe emeli magát mindennek, amit istennek vagy szentnek mon-

danak, úgyhogy beül az Isten templomába is, azt állítva magáról, hogy ő isten.”⁴⁶

Ki is ez a „törvénytípró”? Megdöbbentő Ágoston őszinte zavara, ahogyan ehhez a részhez közelít, ha összehasonlítjuk Tyconius profetikus bizonyosságával. Ágoston nem fél bevallani bizonytalanságát, amikor ezt a homályos részt értelmezi. Nem tudja, melyik templomba ül be a törvénytípró, a Salamon építette templom romjaiba, vagy az egyházéba. De Tyconiushoz hasonlóan Ágoston is tisztában van azzal, hogy az „Antikrisztus teste” azt a „sokaságot jelenti, akik hozzá tartoznak, akárcsak ő maga, a hercegük”.⁴⁷ Ágoston őszinte zavara nagyon is emberi: „Mert mit ért az alatt, hogy »a törvénytíprás titokban már folyik«? Be kell vallanom, hogy fogalmam sincs. Mindamellett nem vonakodok megemlíteni olyan elképzeléseket, amiket olvastam vagy hallottam.”⁴⁸ Ezek után Ágoston felsorol néhány értelmezési lehetőséget: 1. Vannak, akik Neróval azonosítják az Antikrisztust azt gondolva, hogy Neró újra feltámad. „Engem meglep ezen vélemény képviselőinek vakmerősége.” 2. „Az egyházban a törvénytelenység ereje ... csak az egyházon belüli gonoszokra és csalókra vonatkozik, akiknek olyan nagyra nő a számuk, hogy az Antikrisztus nagy népévé válnak.”⁴⁹ És ebben rejlik a törvénytelenység titkos ereje, mivel láthatóan elrejtetett. Azok az emberek vesznek majd el, akik nem részesültek „az igazság szeretetében, hogy általa üdvözüljenek”. Az apostol nem habozik hozzátenni „ezért szolgáltatta ki őket Is-

⁴³Bright 1988, 49.

⁴⁴Babcock 1989, xi.

⁴⁵Hermeneutikai Füzetek 12, 89. *donec de medio eius discedat Ecclesia*

⁴⁶... nisi venerit *refuga* primum et *revelatus* fuerit homo peccati, filius interitus, qui adversatur et superextollitur supra omne quod dicitur Deus aut quod quolitur, ita ut in templo Dei sedeat, ostentans se tanquam sit Deus.

⁴⁷... corpus eius, id est ad eum pertinentem hominum multitudinem simul cum ipso suo principe...

⁴⁸Nam quid est: iam enim *mysterium iniquitatis operatur*. ... Ego prorsus quid dixerit me fateor ignorare. *Suspiciones tamen hominum quae vel audire vel legere potui non tacebo.*

⁴⁹Alii vero et quod ait: *Quid detineat scitis et mysterium operari iniquitatis non putant dictum nisi de malis et fictis qui sunt in ecclesia, donec perveniant ad tantum numerum qui Antichristo magnum populum faciat.*

ten a tévelygés hatalmának, hogy higgyenek a hazugságnak”.⁵⁰

De Ágoston tisztában van azzal, hogy Isten népét az ellenség „veszíti el”, illetve csalja lépre: „mivel megítéltettek, elvesznek, és mivel elvesznek, megítéltetnek”.⁵¹

IV. Konklúzió felé: lehet-e az elveszett Jelenések-kommentár a „két városról” alkotott elképzelésnek egy közvetlenebb forrása?

Láthattuk, hogyan értette Ágoston félre Tyconiusnak az „Úr kettős testéről” alkotott elképzelését, és ennek okaként néhány magyarázati lehetőséget is feltártunk. Most elérkeztünk a *De civitate Dei*hez, hogy innen folytassuk vizsgálódásunkat. Láthattuk, hogy ez a hatalmas mű nem nevezhető az ekkleziológiáról szóló tanulmánynak. Mindamellet Ágoston egzegetál bizonyos bibliai részeket, amelyek kapcsolódnak az ekkleziológiához. Két esettanulmányt is megvizsgáltunk összehasonlítva Tyconius és Ágoston ekkleziológiai szempontból lényeges egzegézisét. Nyilvánvaló volt, hogy az egyház szerepét mindketten másként szemlélik: a hasonlóságok inkább formaiak voltak, és nem a lényeget érintették. Vajon ezek után joggal állíthatjuk-e, hogy Ágoston Tyconiusnak köszönheti a „két város” elméletét?

Ha megpróbáljuk az ágostoni „két város” elképzelés nyomait Tyconiusnál feltárni, akkor talán egy óvatos lépést kell tennünk a Szabályok könyvétől a szerző elveszett

Jelenések-magyarázatához. Már céloztunk rá, hogy a kommentár csak töredékekben maradt fenn, de a tudósok megpróbálták rekonstruálni az eredetét Primasius, Beda és Lebani Beatus későbbi átiratai alapján.⁵²

Angol fordításban először Christopher Dawson idézte a Beatus-féle Tyconius-kommentárt (szerkesztette: H. Florez, 1770), hogy bemutassa Ágoston „két városának” fogalmára gyakorolt közvetlen tyconiusi hatást: „Nézzétek a két várost, Isten városát és az Ördög városát (...) Az egyik a világot akarja szolgálni, a másik Krisztust, az egyik uralkodni akar ebben a világban, a másik menekülni belőle. Az egyik szomorú, a másik örül, az egyik lesújt, a másik lesújtott, az egyik pusztít, a másik pusztul, az egyik, hogy még igazabbá legyen, a másik, hogy betöltse romlottságának mértékét. És együtt küzdenek, az egyik azért, hogy kárhozatra menjen, a másik azért, hogy megváltást nyerjen.”⁵³

De felmerül egy igen fontos kérdés: vajon ezeknek a Tyconius utáni kommentároknak a szóhasználatát nem befolyásolta-e Ágoston *De civitate Dei* című műve? Vajon nem az ágostoni szóhasználat rakódott-e rá Tyconius kommentárjának e késői átirataira? Nem olvasták-e bele Ágostont Tyconiusba? Gerhard Ladner *The Idea of Reform* (1959) című művében elismeri, hogy például Beatus átvett néhány részt Ágoston munkájából, de „aligha tartja valószínűnek”, hogy Tyconius eredeti kifejezéseit Ágoston későbbi terminológiája átszínezte volna. Mivel „amíg a *De civitate dei*

⁵⁰... ideo mittet illis Deus operationem erroris ut credant mendacio.

⁵¹... proinde iudicati seducentur et seducti iudicabuntur.

⁵²Steinhauser 1987.

⁵³Dawson 1957, 58–59. Latinul (idézi Bonner 1966, 16): *apud Beatum* [ed. Sanders, p. 575]: »Hae duae civitates una mundo et una desiderat servire Christo; una hoc mundo regnum cupit tenere, et una ab hoc mundo fugere! una trisatur, altera laetatur; una flagellat, altera flagellatur; una occidit, altera occiditur; una ut iustificatur adhuc, altera ut impie agat adhuc, hae utraeque ita laborant in unum, una ut habeat unde coronetur, altera ut habeat unde damnetur;« *apud Beda* [PL XCIII, 185A]: »Duae sunt enim in mundo civitates: una de abyssu, altera de coelistibus oriens.« [Kiemelés tőlem, Fabiny Tibor.] A *Torinói töredékekben* (172. bekezdés) ezt olvassuk: *Duo enim populi sunt ecclesia, id est pars dei quae luci est comparata et pars diaboli tenebrarum obscuritatibus circumsepta, sicut scriptura dicit: Nocti adsimilavi matrem uestram.* (Lo Bue 1963, 96–7).

két városának fogalma nem kizárólag az Apokalipszishez kötődik, addig a Tyconius utáni kommentárokból kizárólag a két apokaliptikus város összefüggésében említik – »a szeretett város«, a Jelenések 20,8.21 mennyei Jeruzsáleme, ellentéte pedig Babilon, a Jelenések 14,8; 16,q,9–19,2 gonosz városa. ... a *Civitas Dei* és a *Civitas Diaboli* fogalma itt nehezen különíthető el az Apokalipszis szövegétől. És mindenképp felett, ezeknek a fogalmaknak a szavai részben nagyon hasonlóak más kommentárokhöz, így feltételezhető, hogy közös forrásuk van, de ez a forrás nem a *De civitate dei*.⁵⁴

Ladner szerint a két város fogalma annyira hasonló Primasius, Apringius, Caesarius, Beda és Beatus Jelenések-kommentárjaiban, ezért közös forrásuk – ahogy megállapítja – csak Tyconius kommentárja lehetett. Sőt „úgy tűnik, hogy Ágoston ezt a fogalmat Tyconius Jelenések-kommentárjában találhatta és találta is (...) valószínűnek látszik, hogy Tyconius volt az első, aki a két város apokalipszisbeli fogalmát az Egyház világban elfoglalt helyének problémájára alkalmazta, és Ágoston egyszerűen átvette ezt a nagyszerű elképzelést egy általa olyannyira becsült személytől. A *De civitate dei* jelentősége, hatása és mélysége továbbra is vitathatatlanul Ágostoné, hiszen sok más a tyconiusin kívüli elem került a *magnum opus et arduum*.⁵⁵

Befejezésül Anderson és Press szavaival foglalhatjuk össze, mennyiben is adósa Ágoston Tyconiusnak: „Mind Tyconiusnál, mind Ágostonnál megtaláljuk Isten városát és az ördög városát; az Egyház kettős fogalmát; azt a meggyőződést, hogy az Egyház szentjei az Egyházban többségben lévő bűnösök között élnek; határozott állásfoglalást az Egyházon belüli jó és rossz szétválasztása ellen; az egyházfegyelem hasonló meg-

ítélését és végül mindkettőjükönél hasonló nézetet találunk Krisztus ezeréves uralmáról.⁵⁶ Press pedig arról ír, hogy Tyconiust ragyogó és eredeti elmének láthatjuk, akinek Ágoston tartozik is: nem csak az egzotikái elveiért, de néhány olyan elképzelésért, amely aztán őt tette híressé, mint például a két városról alkotott elképzelése; sőt talán végső soron még megtérését is Tyconiusnak köszönheti.⁵⁷

Ha Käsemann-nak igaza van abban, hogy az apokalipszis minden teológia anyja, akkor ez a tézis azt is jól illusztrálja, hogy Ágoston rendszeres teológiája végeredményben Tyconius apokaliptikus hermeneutikájának köszönheti életét.

Fabiny Tibor

Irodalom

- Anderson, Douglas L. (1977), *The Book of Rules of Tyconius: An Introduction and Translation with Commentary*, Diss., Southern Baptist Theological Seminary, 1974 (Ann Arbor and London University Microfilms International)
- Babcock, William S. (1979), „Augustine's Interpretation of Romans (A.D. 394-96)”, *Augustinian Studies* 10, 55–74.
- , (1982), „Augustine and Tyconius: A Study in the Latin Appropriation of Paul”, *Studia Patristica* 17, 1209–1215.
- , (1989), *Tyconius: The Book of Rules (Liber regularum)*, Atlanta: Scholars Press
- Bonner, Gerald (1967) *Saint Bede in the Tradition of Western Apocalyptic Commentary* (Jarrow Lecture 1966), Newcastle-upon-Tyne
- , (1970), „Toward a Text of Tyconius”, in *Studia Patristica*, 9–13.
- Bright, Pamela (1988), *The Book of Rules of Tyconius: Its Purpose and Inner Logic*,

⁵⁴Ladner 1959, 262.

⁵⁵Ladner 1959, 263.

⁵⁶Anderson 1977, 9.

⁵⁷Press 1988, 65.

- Christianity and Judaism in Antiquity 2, Notre Dame
- , (1989a), „Tyconius and His Interpreters: A Study of the Epitomes of the Book of Rules”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 23–41.
- , (1989b), „The Spiritual World, which is the Church’: Hermeneutical Theory in the Book of Rules of Tyconius”, *Studia Patristica* 22, 213–218.
- Brown, Peter (1967) *Augustine of Hippo. A Biography*, London, Faber and Faber
- Burrito, FMC. (1894), *The Book of Rules of Tyconius: Newly Edited from the Mss*, Texts and Studies 3:1, Cambridge: Cambridge University Press
- Cazier, Pierre, (1973) „Le Livre des Règles’ de Tyconius sa transmission du De doctrina christiana’ aux Sentences’ d’Isidore de Séville”, *Revue des Etudes Augustiniennes* 19 (1973), 241–261.
- , (1976) „Cassien auteur présumé de l’épitomé des Règles de Tyconius”, *Revue des Etudes Augustiniennes* 22, 262–297.
- Chadwick, Henry (1988), „Tyconius and Augustine”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 49–55.
- Colish, Marcia L. (1988), „Augustine’s Use and Abuse of Tyconius”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 42–48.
- Congar, Yves (1963), *Traité antidonatistes Vol 1, Bibliothèque augustinienne* 28, Paris: Desclée de Brouwer
- Conley, Tom (1988), „Rhetoricae immensam silvam praeambulans”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 56–59.
- Cox, Michael G. (1988), „Augustine, Jerome, Tyconius and the Lingua Punica”, *Studia Orientalia* 64, 83–105.
- Dawson, Christopher (1957) „St. Augustine and His Age”, in: M.C.D’Arcy, S.J., Maurice Blondel, Christopher Dawson et al. *Saint Augustine*, New York, Meridian Books, 11–78.
- Dulaey, Martine (1989), „La sixième règle de Tyconius et son résumé dans le de doctrina christiana”, *Revue des Etudes Augustiniennes* 35, 83–103.
- , (1991), „Tyconius”, in: *Dictionnaire de Spiritualité*, Paris, 1349–1356. hasáb
- Fabiny Tibor, *A keresztény hermeneutika kérdései és története*. Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 1998.
- , (szerk.), *Tyconius-tanulmányok* Hermeneutikai Füzetek 26, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001.
- , „Tyconius kettős egyházzól alkotott elképzelésének ágostoni átvétele és / vagy félreértelmezése”, in: uő. szerk., *Tyconius-tanulmányok* Hermeneutikai Füzetek 26, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001. 5–25.
- Forster, Karl (1956), „Die ekklesiologische Bedeutung des corpus-Begriffes im Liber Regularum des Tyconius”, *Münchener Theologische Zeitschrift* 7-8, 173–83. Magyarul: „A test fogalmának ekklesiológiai értelmezése Tyconius *Szabályok könyve* alapján”, in: Fabiny Tibor (szerk.), *Tyconius-tanulmányok* Hermeneutikai Füzetek 26, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001. 86–99.
- Fredriksen (Landes), Paola (1982), „Tyconius and the End of the World”, *Revue des Etudes Augustiniennes* 28, 59–75.
- , (1992), „Tyconius and Augustine on the Apocalypse”, in: R. Emerson et al. (ed.), *The Apocalypse in the Middle Ages*, Cornell University Press
- Frend, W. C. H. (1952) *The Donatist Church A Movement of Protest in Roman North Africa* Oxford, At the Clarendon Press

- , (1985), *Saints and Sinners in the Early Church. Differing and Conflicting Traditions in the First Six Centuries*, London, Darton, Longman and Todd
- Froehlich, Karlfried (1984), *Biblical Interpretation in the Early Church*, Philadelphia: Fortress Press
- Hahn, Traugot (1900), *Tyconiusstudien. Ein Beitrag zur Kirchen- und Dogmengeschichte des 4. Jahrhunderts*, Leipzig
- , „Az Egyház”, in: Fabiny Tibor (szerk.), *Tyconius-tanulmányok Hermeneutikai Füzetek 26*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 26–75.
- Kannengiesser, Charles (1989), „A Conflict of Christian Hermeneutics in Roman Africa: Tyconius and Augustine”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 1–22.
- Ladner, Gerhart B. (1959) *The Idea of Reform. Its Impact of Christian Thought and Action in the Age of the Fathers*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts
- Lo Bue, Francesco (1963), *The Turin Fragments of Tyconius' Commentary on Revelation*, Cambridge, At the University Press
- Lof, L. J. van der (1966), „Warum wurde Tyconius nicht katholisch?“, *Zeitschrift für die Neutestamentliche Wissenschaft und die Kunde der Alteren Kirche* 57, 260–283.
- Markus, R. A., (1970), *Saeculum: History and Society in the Theology of St Augustine*, Cambridge, Cambridge University Press
- Mezey, László (1976), „Egy korai Karoling kódex-töredék”, *Magyar Könyvszemle* 92, 15–24.
- , (1979), „Un fragment d'un codex de la première époque carolingienne [Tyconius in Apocalypsin?], in: *Miscellanea Codicologica* F.Masai Dicata, vol.I.Gent, 1979, 41–50.
- Monceaux, P: (1920), *Histoire littéraire de l'Afrique Chrestienne: Depuis les origines jusqu'a l'invasion arabe*, Paris, Vol.5. 165–219.
- Murphy, James J., „Pedagogic Paradigms as Factors in Assessing Augustine's Use of Tyconius”, in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 60–66.
- Pollmann, Karla (1996) *Doctrina Christiana. Untersuchungen zu den Anfängen der christlichen Hermeneutik unter besonderer Berücksichtigung von Augustinus De Doctrina Christiana* Universitätsverlag Freiburg Schweiz
- , „Tyconius hermeneutikájának legfőbb vonásai”, in: Fabiny Tibor (szerk.), *Tyconius-tanulmányok Hermeneutikai Füzetek 26*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 100–116.
- , „A tyconiusi hermeneutika fogadtatása Ágoston DC 3,30–37 alapján”, in: Fabiny Tibor (szerk.), *Tyconius-tanulmányok Hermeneutikai Füzetek 26*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 117–139.
- Press, Gerald A. (1989) „Tyconius in Augustine's DDC” in: Wilhelm Wuellner (ed.), *Center for Hermeneutical Studies: Protocol of the Fifty-Eighth Colloquy*, Berkeley: Graduate Theological Union and University of California–Berkeley, 62–66.
- Pincherle, Alberto (1925) „Da Ticonio a Sant'Augustino”, *Ricerche Religiose* 1 443–466.
- , (1978) „Alla ricerca di Ticonio”, *Studi Storico-Religiosi* 2 (1978) 355–65.
- Ratzinger, J. (1956), „Beobachtungen zum Kirchenbegriff des Tyconius im Liber regulatum”, *Revue des Etudes Augustiniennes* 2, 177–185. old. Magyarul: „Megjegyzések Tyconius Szabályok könyvének egyházértelmezéséhez”, in: Fabiny Tibor (szerk.), *Tyconius-tanulmányok Hermeneutikai Füzetek 26*, Budapest, Hermeneutikai Kutatóközpont, 2001, 76–85.
- Ruokanen, Miika (1993) *Theology and Social Life in Augustine's De Civitate Dei*, Göttingen, Vandenhoeck, Ruprecht,
- Simonetti, Marlio (1986), „Tyconius”, in: Angelico di Berardino (ed.) *Patrology Vol IV*, Maryland: Westminster, 119–121.

- Steinhauser, Kenneth B. (1981) „The Structure of Tyconius' Apocalypse Commentary. A Correction.”, *Vigiliae Christianae* 35 354–357.
- , (1984), „Recapitulatio in Tyconius and Augustine”, *Augustinian Studies* 15, 1–5.
- , (1987), *The Apocalypse Commentary of Tyconius: A History of Its Reception and Influence*, Frankfurt am Main, Bern, New York: Peter Lang
- , (1993), „Tyconius: Was He Greek?”, *Studia Patristica* 27, 394–399.
- Tilley, Maureen A. (1993), „Understanding Augustine Misunderstanding Tyconius”, *Studia Patristica* 27, 405–408.
- Tyconius: *Szabályok könyve*. Hermeneutikai Füzetek 12. Hermeneutikai Kutatóközpont, Budapest, 1997.
- Willis, Geoffrey Grimshaw (1950), *Saint Augustine and the Donatist Controversy*, London, SPCK